

Recenzió Terje Aven Kockázati koncepciók – történeti fejlődési tendenciák napjainkig című művéről

BÁCS Zoltán György¹

Bevezetés

Az utóbbi időszakban egyre több rendészeti témájú kutatás foglalkozik kockázatokkal, ezek jellemzőinek feltérképezésével, vagy azzal, hogy miként lehet a kockázatokat kezelni, bekövetkezésüket megelőzni, vagy hatásukat csökkenteni. Az érdeklődés középpontjában főként az áll, hogy a rendészet a rendelkezésére álló véges erőforrásokat igyekszik a lehető leghatékonyabban felhasználni, ami különösen érinti a rendvédelmi szervezeteket, az ott dolgozókat, a rendelkezésükre álló eszközöket és ezek alkalmazási módszereit is.

Hogy megértsük a kockázatok természetét még a rendészetspecifikus dolgok előtt, vagy még inkább ezek mellett, szükséges tájékozódni a kockázatkezelés tudományos alapjait illetően. Jelen tanulmány az olvasó figyelmébe ajánlja ezt az alaposan megírt cikket, amely a kockázattudomány létrejöttével, a kockázatkezelés előtt álló legfontosabb kihívásokkal és az erre adott válaszokkal foglalkozik. Másként megfogalmazva a recenzió megírásával arra keresem a választ, hogy miért ezt a cikket olvassa el valaki, mielőtt kockázatkezeléssel tervez foglalkozni.

A tanulmány főbb gondolatai

Terje Aven, a stavangeri egyetem professzorának cikke (AVEN 2012: 33–44) a kockázat koncepcionális fejlődésének jelentős időszakában született. A kockázat mint jelenség meghatározása önmagában az élettevékenységgel természetes módon együtt járó folyamat, amelyet számos területen alkalmazhatunk. A kockázat tudatos felmérése, értékelése és a válaszadás útjának, módjának, eszközének, illetve az ezt követő lehetséges

¹ Dr. Univ. (történelemtudomány), PhD (hadtudomány), a Nemzeti Közszerződési Egyetem nemzetközi rektorhelyettesének szakreferense, e-mail: bacs.zoltan.gyorgy@uni-nke.hu

következményeknek a felmérése az egyéni és a csoportos közösségi lét magasabb fejlettségi fokán megjelenő folyamatos tevékenység.

A norvég tudós 2012-ben írt tanulmányának célja átfogó képet adni a kockázat mint jelenség meghatározásának történelmi fejlődéséről, bemutatva az elmúlt évszázadok során létrejött legfontosabb és a 21. századi elméletekre is ható tendenciáit (AVEN 2012: 33).

A dolgozat alapvetően azok számára lehet érdekes, akik a kockázat jelenségét tudományos igényességgel, valamilyen szakma kontextusába helyezve a gyakorlati alkalmazás céljával vizsgálják. A szerző ötvözi a deduktív gondolkodást a filozofikus megközelítéssel, kronologikusan tekinti át a kockázattudomány fejlődését az egyes, a kockázattal foglalkozó jelentős gondolkodók művein keresztül. A tanulmány komplex és elgondolkodtató, az adott időszak egyik legkiemelkedőbb kockázati tárgyú műve. Több, korábban nem, vagy nem kellően vizsgált újdonságot is tartalmaz, amelyet ajánlok tanulmányozásra a rendészettudomány kutatói számára. Ezek közül a legjelentősebbnek az időtényezőt tekintem mint a kockázatelemzés egyik kulcsfontosságú összetevőjét.

A cikk főbb fejezetei

A kockázatkezelés mint tevékenység óhatatlanul a jövőbe tekint, és annak gyakran még nem élesen előre látható eseményeit próbálja megjósolni és a károk elkerüléséhez vagy csökkentéséhez szükséges eljárásokat kidolgozni. Mellette feltétlenül megemlítendő az egyes tudományági területeken jelentkező kockázati meghatározás lehetséges hálózati jellegére tett közvetett utalás. A tanulmány sajnos nem foglalkozik a hálózatok szerepével behatóbban, pedig ez a kockázatkezelés fejlődése szempontjából rendkívül fontos iránynak tekinthető, feltárása, kutatása ezért kiemelkedő. Aven tanulmánycikke öt nagyobb részből áll.

Az első részben szinte mérnöki pontossággal vezet végig a kockázat mint koncepció meghatározásának fejlődési útján egy új szempontrendszer alapján, amelynek lényege a veszélyek új besorolási rendszere. Ezzel a módszerrel vizsgálja a kockázatoknak sok száz év alatt keletkezett koncepcionális változásait, eljutva a szűk értelemben vett fogalomvalószínűség-alapú meghatározástól a következményeket és a bizonytalanságot is figyelembe vevő, szélesebben értelmezett definícióig (AVEN 2012: 34–35).

Aki elidőzött már a kockázatok meghatározására szolgáló általános és szakterület-specifikus definíciók bőségében, a definíciók indokait, erősségeit és gyengeségeit vizsgáló könyvtári tudományos mű között, bizonyosan nagyra fogja értékelni Aven professzor taxonimikus hozzájárulását, ami jelentősen megkönnyíti az eligazodást. Itt nem pusztán a kockázat mint koncepció történeti kialakulásának lépéseiről van szó, amelyekre szintén vállalkozik a tanulmány attól az ókori görög felismeréstől kezdődően, ami a döntések és következmények közötti összefüggést veszi észre, egészen az utóbbi néhány évtized eredményeiig bezárólag, amikor a kockázatkezelés tudománnyá érett. A történeti áttekintést egy érdekes etimológiai elemzés erősíti meg, amelyben a kockázat szó megjelenését ismerteti a szerző a kora középkorig visszatekintve különböző nyelvekben.

Az egyes kockázati fogalommeghatározások a valószínűségen, a véletlenen vagy a várható eredményeken alapulnak, mások a nemkívánatos eseményekre vagy veszélyekre,

megint mások a bizonytalanságokra koncentrálnak. Egyesek a kockázatot szubjektív módon és tudáson, ismereteken alapuló módon, ezek útján leírható dolgoknak tekintik, mások a kockázatnak az értékelőktől független, létezéselméleti státuszt tulajdonítanak, vagy akár isteni beavatkozást látnak a kockázatok bekövetkezésében (AVEN 2012: 35).

Az időtényező korábbi említése egyáltalán nem volt véletlen. Egyrészt adódik a $v=s/t$ fizikai törvényszerűségből, ahol a „v” a sebességet jelöli (*velocitas*), amelynek kiszámítása az út („s”, *spatium*) és az idő („t”, *tempus*) hányadosa. Az említés másik oka, hogy Aven a művében itt fontos helyen említi az időtényezőt mint a kockázatra jelentős befolyást gyakorló tényezőt. Aven szerint az időtényező megjelenése a kockázat koncepcionális fejlődésének egyik bizonyítéka. A szerző nagyon bölcsen fogalmazza meg hipotézisében, hogy nem célszerű élesen elválasztani a kockázatot és annak mérhetőségét, hiszen Abraham de Moivre *A véletlen méréséről* című, 1711-ben napvilágot látott munkája óta nemcsak a kockázat meghatározása, de a kockázat elemzésének tudománya is óriási fejlődésen ment át (MOIVRE 1711).

Az időtényező vizsgálata a kockázati események bekövetkezésekor megkerülhetetlen mozzanat, vagy másként megközelítve úgy is, hogy egy előre meghatározott időintervallumon belül hány alkalommal következik be a nem kívánt kockázati esemény. Ez lesz a bekövetkezés valószínűsége, amely szintén kulcsfontosságú kérdés a kockázatok meghatározásakor. Az idő ráadásul a kockázati környezet folyamatos változására is utal, ami a kockázatkezelés tevékenysége előtt álló egyik legnagyobb kihívás, amelyet minduntalan visszaigazolnak a rendszet területéről származó példák.

A dolgozat második részében az egyszerű történelmi fejlődést meghaladva a mindenkori szakmai és tudományos tendenciákkal összefüggésben elemzi a szerző a kockázat fogalmi meghatározását (AVEN 2012: 36–37). Felállít egy kilencfokozatú tematikus osztályozási rendszert, majd ebbe sorolja be az egyes fogalmakat a bennük szereplő megközelítések és ezek tartalmi elemei szerint. Az osztályozási rendszer így például a várható érték, a valószínűség, a bizonytalanság és a következmények elemeit is vizsgálja, hogy feltárja ezek logikai alapját és a felismerésükhöz vezető történeti fejlődést. Az osztályozási rendszer alkalmazási célja kettős: egyrészt világos különbséget tenni a kockázat fogalma és annak mérési/leírási módjai között, másrészt megmutatni, mennyiben illeszkednek a definíciók a mindennapi nyelvhasználathoz és a gyakorlati kockázatkezelési igényekhez. Az elemzés eredménye, hogy a szűken valószínűségi alapú megközelítések korlátozottak, míg a következményekkel és bizonytalanságokkal dolgozó definíciók átfogóbb és a gyakorlatban is alkalmazhatóbb keretet kínálnak.

Újdonság, hogy Aven beszél a kockázat kommunikációjáról is (AVEN 2012: 34), ami a nemzetközi szabvány által leírt kockázatkezelés egyik fontos eleme (MSZ ISO 2018). Ugyanakkor sajnálatos módon nem vizsgálja a kockázat mint jelenség mindenkori definíciójának összefüggését a különböző kultúrák és vallások tekintetében, amely kérdéskör megvilágítása további kutatásokra vár. Ebből a szempontból a kommunikáció szerepe ismét csak meghatározó.

A harmadik részben adott többszemponútú értékelés a korábbi kockázatelemletekről tudományos kontextusba helyezi az időtényező alkalmazásának szükségszerűségét. Felteszi a kérdést: „vajon meddig mondhatjuk, hogy a kockázat a helyes irányba halad?” (AVEN 2012: 36–37). Azonnal felmerül a kérdés: mit nevezünk, mit nevezünk helyes

iránynak? Azt, amiről úgy gondoltuk, hogy a vizsgált eseményre vonatkozó kockázatot a továbbiakban meghatározza? Ebben az esetben a kockázatmegjelenítés kissé kinyilatkoztatásszerű, ami *ab ovo* ellentmond annak, hogy a kockázatok az idő múlásával változhatnak. Egyáltalán, létezhet-e „helyes” irány? Úgy gondolom, Avennek megint igaza van, hiszen az időtényezővel összefüggésben vizsgált kockázat – a korábban is említett számos szempont és tényező miatt – változékony.

Aven két előfeltételt állít fel. Az egyik szerint a kockázatot úgy kell meghatározni, hogy elkülönítjük magát a jelenséget annak kezelésétől, ami csak a megismerést és a megfelelő erőforrást és eljárást kiválasztva következhet (AVEN 2012: 34). Ennek oka az, hogy korábbi elméletek ezt a megkülönböztetést nem alkalmazták. Ugyanakkor engem ez a megkülönböztetés sajátos módon emlékeztet az általam az adatot az információtól megkülönböztető eltérésre, arra, hogy az adat akkor válik információvá, amikor ahhoz egy minősítő körülmény is járul (BÁCS 2023). Aven esetében is a megkülönböztetés immiens, magától értetődő.

A második előfeltétel szerint a kockázatot úgy kell meghatározni, hogy abba bele legyen foglalva a kockázat érzékelése is (AVEN 2012: 35). Ebben az érzékelésben benne van a személyes hozzáállás, például félelem a lehetséges eseményektől, azok következményeitől, a bizonytalanságtól, de ezeket a személyes tényezőket ki kell zárni, amikor a kockázat meghatározását a tudomány területén alkalmazzuk. Amennyiben a kockázat érzékelésébe beleértjük a kockázatok elfogadhatóságát, ami jellemzően alacsony kockázati szinteken történik meg, az megerősíti ennek az előfeltételnek a helyességét, mivel nem tartalmazza az első előfeltétel szerinti kockázatkezelést.

Ebben a részben jelenik meg számomra a ki nem mondott esély a kockázatok jellegzetességeinek hálózati alapú vizsgálatára is.

A negyedik részben Aven, hivatkozva saját korábbi műveire és más szerzőkre, valamint a második részben végigvitt történeti és trendelemzésre, a kockázatok meghatározásának alkalmazása szempontjából számos lehetséges területet említ. Ezek között a leglátványosabb elkülönítés a természettudományok közé, illetve a társadalomtudományok közé sorolható tudományterületek között van. A paletta elég sokszínű: a statisztikai elemzéstől a toxikológián, az epidemiológián, a valószínűségalapú kockázatelemzésen, a gazdasági kockázaton, a pszichológiai kockázaton (!) át a társadalomelméleti kockázatig tartja alkalmazhatónak azok meghatározását. Vele szemben – ahogy Aven is írja – Althaus a kockázat szempontjából megkülönbözteti a matematikai és logikai, a tudományos és orvosi, társadalmi tudományágakat, mint például az antropológia, a szociológia, a gazdaság, a jog, a pszichológia és a lingvisztika (ALTHAUS 2005; AVEN 2012: 35). Althaus ezek mellé sorolja a történettudományt és a művészeteket, a vallást és a filozófiát (ALTHAUS 2005: 568). Elmélete minden tudományág esetében eltérő módon szemléli a kockázatot. Ez a sajátos, szétagolt megközelítés az, ami Althaus elméletét vitathatóvá, túlhaladottá és Aven kritikájának célpontjává teszi.

Az ötödik rész a következtetéseké, amelyben a szerző gyakorlatilag összefoglalja az egyes korábbi részekben megfogalmazott érveit, beigazoltnak jelöli meg az általa a bevezetésben felállított hipotézist (AVEN 2012: 39). Ez a rész teszi Aven tanulmányát a kockázat mint folyamat vizsgálatához szükséges egyik elméleti alpművé, további kutatások számára pedig olyan gyakorlati és módszertani segédesszökké, amelynek jelentősége

messze túlmutat megírásának időpontján. Aven tanulmányának elemzése és további fejlesztése az időtényező és a kockázati jellegzetességek lehetséges hálózati összefüggéseinek figyelembevételével további jelentős állomása lehet a kockázatkutatásnak.

Összegzés

Terje Aven munkája nem csupán a kockázat fogalmának történeti és elméleti fejlődését tárja fel, hanem arra is rávilágít, hogy a kockázatkezelés a jövőben egyre inkább interdiszciplináris és dinamikus területként jelenik meg. A koncepció történeti áttekintése, az időtényező kiemelése és a fogalmi rendszerezés egyaránt hozzájárul ahhoz, hogy a kockázattudomány világosabb kereteket nyújtson a gyakorlati alkalmazások számára. A recenzió alapján egyértelművé válik, hogy Aven írása alapvető tájékozódási pont mindazok számára, akik a rendészetben, a társadalomtudományokban vagy más szakterületeken a kockázatok természetét és kezelésének lehetőségeit kívánják vizsgálni. A tanulmány jelentősége abban rejlik, hogy nemcsak tudományos alapmű, hanem ösztönző kiindulópont is a jövőbeni kutatásokhoz, különösen a hálózati összefüggések és az időbeli dimenziók mélyebb vizsgálata terén.

Végezetül köszönetemet fejezem ki Csaba Zágonnak a recenzió elkészítéséhez nyújtott értékes segítségéért.

Felhasznált irodalom

- ALTHAUS, Catherine E. (2005): A Disciplinary Perspective on the Epistemological Status of Risk. *Risk Analysis*, 25(3), 567–588. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1539-6924.2005.00625.x>
- AVEN, Terje (2012): The Risk Concept – Historical and Recent Development Trends. *Reliability Engineering & System Safety*, 99, 33–44. Online: <https://doi.org/10.1016/j.ress.2011.11.006>
- BÁCS Zoltán György (2023): Gondolatok az információ szerepéről – más, egyéni szemszögből. *Nemzetbiztonsági Szemle*, 11(3), 83–92. Online: <https://doi.org/10.32561/nsz.2023.3.6>
- MOIVRE, Abraham (1711): *De mensura sortis, seu, de probabilitate eventuum in ludis a casu fortuito pendentibus*. London: Clements. Online: <https://doi.org/10.1098/rstl.1710.0018>
- MSZ ISO (2018): *Kockázatkezelés* (No. MSZ ISO 31000:2018).